

สตรีไทยกับการประกอบอาชีพในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6

Thai Women's Career in the Reign of King Rama V - King Rama VI.

อาจารย์ปิยะนาถ อังควาณิกกุล

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บทคัดย่อ

สถานภาพสตรีไทยในสมัยจารีต (ก่อนการปฏิรูปประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) สตรียังไม่มีเสรีภาพในชีวิตของตนเองมากนัก ก่อนแต่งงานเป็นสมบัติและอยู่ในความดูแลของบิดามารดา เมื่อแต่งงานแล้วก็เป็นสมบัติและอยู่ในความดูแลของผู้เป็นสามี ดังนั้นภาระหน้าที่ของสตรีไทยในสมัยจารีต คือการปรนนิบัติพ่อแม่ สามี และดูแลงานบ้านงานเรือน แต่ถ้าเป็นสตรีสามัญชนจะต้องประกอบอาชีพด้วย อาชีพส่วนใหญ่เป็นอาชีพรับจ้าง เนื่องจากสตรีในสมัยจารีตนั้นไม่มีโอกาสในการได้รับการศึกษา อาชีพดังกล่าว ได้แก่ ทำไร่ ทำนา ทอผ้า รวมไปถึงการค้าขาย

เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ สยามเร่งปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตกตั้งแต่วังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) การปฏิรูปประเทศและปรับเปลี่ยนโครงสร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) มีต่อเนื่องไปถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) เป็นผลให้สถานภาพสตรีในสมัยนี้ได้รับการเปลี่ยนแปลงหลายประการ ความคาดหวังกับความสามารถของสตรีในยุคนี้มีมากขึ้น นอกจากจะดูแลบ้านเรือนตามเดิมแล้ว ยังต้องเป็นผู้รอบรู้วัฒนธรรมตะวันตกและปรับเปลี่ยนในวิถีชีวิตประจำวันได้ สังคมเริ่มยอมรับให้สตรีเปิดตัวเข้าสู่สังคมขนาดใหญ่ได้มากขึ้น ในขณะที่สตรีชั้นสูงต้องรู้จักการเข้าสมาคมกับชาวตะวันตก สตรีสามัญชนก็ไม่ต้องเก็บเนื้อเก็บตัวมากเหมือนสมัยก่อนสำหรับสตรีตามหัวเมืองโดยเฉพาะหัวเมืองเหนือ มีผู้ประกอบอาชีพค้าขายเพิ่มขึ้นอีกทั้งยังมีลูกค้าทั้งชาวสยามและชาวต่างชาติ สำหรับสตรีในกรุงเทพฯ สตรีที่เป็นลูกขุนนาง ข้าราชการ ได้รับการส่งเสริมทางการศึกษาให้มาเล่าเรียนทั้งโรงเรียนมิชชันนารีและโรงเรียนที่จัดตั้งโดยหลวง ลูกสาวสามัญชนและพ่อค้าที่พอจะมีฐานะบางคนได้ถูกส่งเข้ามาเรียนในโรงเรียนดังกล่าว จนกระทั่งจำนวนสตรีที่ได้รับการศึกษาค่อยๆ ขยายจำนวนมากขึ้น ทำให้เกิดกลุ่มสตรีชั้นกลาง กลุ่มสตรีชั้นกลางเหล่านี้เมื่อจบการศึกษาก็ได้ประกอบอาชีพที่สังคมกำลังต้องการ นั่นคืออาชีพ ครู และพยาบาล ตามการขยายตัวของการศึกษาของสตรีในสมัยนั้น ส่วนสตรีสามัญชนบางกลุ่มยังคงอาชีพเดิมคือการรับจ้าง ทำไร่ ทำนา ทอผ้า ทายของ นางรำ นางละคร แต่สำหรับสตรีสามัญชนที่เข้ารีตหรือมีโอกาสเรียนรู้จากพวกมิชชันนารี ได้รับความรู้ในอาชีพใหม่ คือ การเย็บผ้าสำเร็จรูป และท้ายที่สุดอาชีพนี้จะพัฒนาไปสู่การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมจนเกิดอาชีพสาวโรงงานขึ้นในสังคมไทย

คำสำคัญ: การประกอบอาชีพของสตรีไทย, สตรีไทยสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6

Abstract

In the traditional period (Before the reformation in King Rama V period), Thai women had less freedom. Before their marriage, they depended on their parents. When they married, they depended on their husbands. Their duty was to serve their family and took care of their houses. However,

common women had to pursue a career such as farmer, weaver, laborer and merchant which did not require any skill as they had no chance for education.

In Modernization Period of Rattanakosin era, since the reign of King Mongkut (King Rama IV) up to the reign of King Vajiravudh (King Rama VI). The status of Thai women changed a lot. This increased expectations of the ability of Thai women. They should learn more about western culture and modified their daily life. Their status was widely accepted in the society. Common women could go out and communicate with the outside world. For women outside Bangkok especially in Northern towns, they were in trading business. In Bangkok, women who were daughters of nobles and daughters of merchants, they had chance to study in missionary or government schools. When women became more educated, they became middle-class people. They had new career that matched society's need such as teachers and nurses. However, the common women still continued in farming, dancing, weaving and theatre-acting. Christian Thai women learned sewing clothes from missionaries. This rendered them a new career which later developed to factory made cloth.

Keywords: Thai Women's Career, Thai Women in the Reign of King Rama V - King Rama VI.

บทนำ

บทความเรื่อง สตรีไทยกับการประกอบอาชีพในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6 เน้นการศึกษาจากเอกสารชาวตะวันตกที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศสยาม มีเอกสารหลายฉบับน่าสนใจและให้มุมมองเกี่ยวกับสตรีไทย เปรียบเสมือนงานบันทึกประวัติศาสตร์สังคมไทย ส่วนใหญ่เป็นข้อมูลเอกสารจากบันทึกของชาวตะวันตกที่ได้เดินทางเข้ามาตั้งแต่ก่อนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวตะวันตกเหล่านี้เข้ามาในสถานภาพที่หลากหลาย มีทั้งที่เดินทางมาเพื่อค้าขาย เผยแพร่คริสต์ศาสนา เจริญสัมพันธไมตรี ราชทูต นักธรรมชาติวิทยา แพทย์ ทหาร ตลอดจนนักท่องเที่ยว บุคคลเหล่านี้ได้บันทึกสภาพบ้านเมืองสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ วิถีชีวิตผู้คน การแต่งกาย ชีวิตความเป็นอยู่สถานภาพของสตรีไทย รวมถึงอาชีพของสตรีไทยซึ่งถือว่าผู้บันทึกมีความละเอียดในการบันทึกสภาพวิถีชีวิตทั้งสตรีที่อยู่ในพระนครและตามหัวเมือง ซึ่งมีอาชีพทั้งที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน งานบันทึกของชาวตะวันตกเหล่านี้มีทั้งการบันทึกโดยตรงไปตรงมาตามสภาพที่ตนมองเห็น

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้ศึกษาวิถีชีวิตของสตรีไทยผ่านวรรณกรรมไทยในสมัยต่างๆ การบรรยายสภาพวิถีชีวิตผู้คนในวรรณกรรมทำให้ทราบถึงอาชีพของสตรีไทยโดยเฉพาะสตรีสามัญชน อันเนื่องจากสตรีชั้นสูงในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6 ยังไม่ได้เข้าสู่การประกอบอาชีพเท่าไร แต่เป็นสมัยที่สตรีได้เริ่มรับการศึกษาตามแบบตะวันตก อาจมีการสอนงานอาชีพโดยมิชชันนารีบ้าง อาชีพของสตรีสามัญชนในพระนครและหัวเมืองมีอาชีพที่มีความหลากหลายตามความถนัดและน่าสนใจ การพัฒนาประเทศทำให้เกิดสตรีชั้นกลาง สตรีเหล่านี้ได้ประกอบอาชีพ ได้แก่ ครู พยาบาล และประกอบธุรกิจ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษามูลเหตุในการประกอบอาชีพของสตรีไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6
2. เพื่อศึกษาการประกอบอาชีพของสตรีไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6
3. เพื่อศึกษาบทบาทของสตรีทางเศรษฐกิจจากการประกอบอาชีพในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (historical approach) ในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (analytical description) โดยการศึกษาจากเอกสาร (documentary research) และบันทึกของชาวตะวันตกหลายฉบับที่ได้เดินทางเข้ามาตั้งแต่ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว งานวรรณกรรมร่วมสมัยและวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับสตรีศึกษา

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทความวิจัยนี้ได้ศึกษาจากเอกสารบันทึกของชาวตะวันตก ได้แก่ ฌ็อง-บัพติสต์ ปาลเลกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) เซอร์จอห์น เบบริง (Sir John Bowring) มัลคอล์ม สมิธ (Malcolm Smith) หรือหมอสมิธ อเล็กซานเดอร์ อังรี มูโฮต์ (Alexander Henri Mouhot) จอร์จ วินด์เซอร์ เอิร์ล (George Windsor Earl) คาร์ล บ็อค (Carl Bock) ลิลเลียน จอห์นสัน เคอร์ติส (Lillian Johnson Curtis) และแม็กซ์เวลล์ ซอมเมอร์วิลล์ (Maxwell Sommerville) งานวรรณกรรมที่บันทึกเรื่องราววิถีชีวิตของผู้คนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศเมืองเพชรโคลงนิราศเมืองสุพรรณ

ผู้วิจัยได้ศึกษาจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

ลำพรรณ น่วมบุญลือ. (2519). *งานวิจัยเรื่องสิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์*. งานวิจัยนี้นำเสนอให้เห็นถึงสิทธิและหน้าที่ของสตรีผ่านทางกฎหมายที่สำคัญ คือ พระอัยการลักษณะผัวเมียในกฎหมายตราสามดวง ได้อธิบายถึงความเสียเปรียบของสตรีไทยโดยผ่านความเชื่อทางศาสนาทางคัมภีร์ธรรมศาสตร์ การแบ่งชนชั้นของสตรีตามระบบศักดินาทำให้เกิดการเสียเปรียบของสตรี มาจนถึงการแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสิทธิของสตรี

เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). *งานวิจัยเรื่อง ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ. 2456 – 2479*. งานวิจัยนี้มุ่งเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับสถานภาพของสตรีไทยทางด้านอาชีพครูในอดีต ปัจจัยที่ทำให้เกิดการปฏิรูปทางการศึกษา การขยายตัวของการศึกษาในสมัยปฏิรูปประเทศมีผลทำให้สตรีมีโอกาสดำเนินการศึกษามากขึ้น เป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดความต้องการครูผู้หญิง

ผลการวิจัย

นับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สถานภาพของสตรีไทยซึ่งแบ่งตามสภาพชนชั้น มีสตรีไทย 2 กลุ่ม ได้แก่ สตรีชั้นสูง และสตรีสามัญชน สตรีชั้นสูงมีชีวิตอยู่ในราชสำนักหรืออยู่ในชนชั้นผู้ปกครอง ได้รับการศึกษาในอักษรวิธ งานแม่เรือน งานประดิษฐ์ เย็บปักถักร้อย และการทำอาหาร แต่ไม่ต้องประกอบอาชีพ ในขณะที่สตรีสามัญชนไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา มีเพียงการถ่ายทอดความรู้จากสตรีผู้ใหญ่ในครอบครัว ซึ่งเป็นการสอนงานบ้านงานเรือนเท่านั้น ถ้าเป็นสตรีสามัญชนที่มีฐานะดี ก็อาจไม่ต้องประกอบอาชีพเช่นกัน แต่สำหรับสตรีสามัญชนที่เป็นสตรีระดับล่างเช่นไพร่ สตรีเหล่านี้จะต้องประกอบอาชีพ

อาชีพที่ปรากฏหลักฐานของสตรีสามัญชนสมัยจารีต ได้แก่ ค้าขาย (แม่ค้า) ขาวนา ขาวสวน ขาวประมง งานหัตถกรรม ทอผ้า อาชีพที่ปรากฏหลักฐานมากที่สุด คือ อาชีพค้าขาย พบได้ทั้งในพระนครและหัวเมือง ทั้งหัวเมืองเหนือ หัวเมืองตะวันออก หัวเมืองใต้ ผลงานของสุนทรภู่หรือพระสุนทรโวหารซึ่งเป็นกวีเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้พรรณนาถึงสตรีที่เป็นแม่ค้าตามหัวเมืองต่างๆ อยู่หลายผลงาน ได้แก่ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศเมืองเพชร โคลงนิราศสุพรรณ ในงานของสุนทรภู่ได้เล่าถึงแม่ค้าแขวงเมืองนนทบุรี เมืองแกลง เมืองนครปฐม เมืองสุพรรณบุรี

เมืองเพชรบุรี ส่วนใหญ่เป็นการพรรณมาถึงการต้องดิ้นรนทำมาหากินของสตรีสามัญชนตามหัวเมือง สะท้อนภาพการเป็นแรงงานของไพร่หญิงในสังคมสมัยนั้นว่า เมื่อผู้ชายต้องไปเกณฑ์แรงงาน ผู้หญิงจึงต้องรับผิดชอบครอบครัวแทน สินค้าที่แม่ค้านำมาขายมีหลากหลาย ส่วนใหญ่เป็นอาหารในท้องถิ่น ดังปรากฏในนิราศเมืองเพชร สุนทรภู่ได้พรรณนาถึงสิ่งของที่นำมาขายจนแม่ค้าที่แม่กลองได้เงินกำไรมาก ดังนี้

“ขายสำเร็จเปิดไถ่ทั้งไข่พอก	กระเบนกระบอกปลาทุ้งปูหอย
ลูกค้ำรับนับกันเป็นพันร้อย	ปลาเล็กน้อยขมงโกรยโกยกระบุง
นางแม่ค้าปลาเค็มก็เต็มสวาย	กำไรรวมรวมประจบจนครบถุง
บ้างเหน็บท้องป้อป้อตุ๋นตุ๋นตุ๋น	ต่างบำรุงรูปร่างสำอางตา ฯ”

นอกจากการประกอบอาชีพเพื่อหาเลี้ยงคนในครอบครัวแล้ว สตรีสามัญชนยังมีภาระการส่งส่วยให้หลวง ดังตัวอย่างที่สุนทรภู่ได้กล่าวถึงบทบาทของสตรีในระบบไพร่ต้องส่งส่วยเข้ามายังกรุงเทพฯ ในนิราศเมืองแกลงได้พรรณนาถึงสตรีที่บ้านแกลงกำลังสานเสื่อเพื่อส่งส่วยให้หลวง ดังนี้

“ถึงศาลเจ้าอ่าวสมุทรที่สุดหาด	เลียบลีลาศขึ้นตามช่องที่คลองขวาง
ถึงบ้านแกลงลัดบ้านไปย่านกลาง	เห็นฝูงนางสานเสื่อนั้นเหลือใจ
แต่ปากพลอดมือสอดขยุกขยิก	จนมือหงิกงอแงไม่แบได้
เป็นส่วยบ้านสานส่งเข้ากรุงไกร	เด็กผู้ใหญ่ทำเป็นไม่เว้นคน”

นอกจากอาชีพค้าขายแล้ว อาชีพที่สุนทรภู่ได้พรรณนาให้เห็นภาพอย่างชัดเจน คือ อาชีพประมง ซึ่งมักเป็นการช่วยกันประกอบอาชีพระหว่างสามีภรรยา ดังปรากฏในโคลงนิราศสุพรรณถึงวิถีชีวิตของชาวบางระกำ (ปัจจุบันคือ อ.บางเลน จ.นครปฐม) และชาวบ้านย่านยาว (คือ อ.สามชุก จ.สุพรรณบุรีในปัจจุบัน) ดังนี้

“๑ นาวาคลาเคลื่อนคล้อย	ลอยลำ
ล่องย่านบ้านบางระกำ	รกไม้
สาวหนุ่มลุ่ม ⁽¹⁾ ซ้อน ⁽²⁾ ทำ	แทงพวก <i>ฉวมก</i> ⁽³⁾ แอ
ปลาติดปลิดปลัดได้	ดุกต้องซ่อนซอโต ฯ”
“๑ ย่านชื่อชื่อว่าบ้าน	ย่านยาว
เหนแต่ชุมชนุมลาว	ล่อนโล่ง
ลากอวนส่วนหนุ่มสาว	เสียงแซ่ แม่เอย
เท่า ⁽⁴⁾ แก่แล้งตั้ง	ต่างหล่อน ⁽⁵⁾ ท่อนอาย ฯ”

หมายเหตุ ;(1) ลุ่ม=ลุ่ม (2) ฉบับเขียนสมุดฝรั่งว่า “สาวหนุ่มลุ่มล่อนทำ แทงพวก ฉวมกแอ” น่าจะถูกต้องเพราะลุ่มล่อนและฉวมก แต่สะกดอย่างเป็นเครื่องมือจับและแทงสัตว์น้ำ (ปลา) (3) ฉวมก=ฉวมก (4) เท่า=เท่า (5) หล่อน=ล่อน=ล่อนจ้อน

เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ปรับปรุงประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ฌ็บบัปติสต์ ปาลเลกัวซ์ (Jean-Baptiste Pallegoix) บาทหลวงคาทอลิกชาวฝรั่งเศสผู้ดำรงตำแหน่งมุขนายกมิซซังแห่งมัลโลส (Evêque de Mallos) และมีอำนาจปกครองเขตมิซซังสยาม ได้เรียบเรียงหนังสือเกี่ยวกับสยามไว้เป็นภาษาฝรั่งเศสชื่อ Description du Royaume Thai ou Siam ขึ้นใน พ.ศ. 2397 ได้บรรยายวิถีชีวิตของสตรีสามัญชนซึ่งยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปาลเลกัวซ์ได้กล่าวถึงสตรีเมืองทุ่งใหญ่ (ตั้งอยู่ทางตะวันออกของเมืองจันทบุรี) ว่ามีพลเมืองจำนวนมากเป็นแม่ค้า ปาลเลกัวซ์ได้แสดงข้อมูลให้เห็นว่าสตรีไทยได้รับการศึกษาเฉพาะงานแม่บ้านแม่เรือน ได้แก่ การทำอาหาร ขนม มวนบุหรี และจีบพลู ภาระหน้าที่ของสตรีสามัญชน คือ หาพิน ผัก ตักน้ำ ช่วยงานต่าง ๆ ของบิดามารดา ตักบาตร ฯลฯ ส่วนการประกอบอาชีพของพวกเธอ ได้แก่ การเป็นช่างทอ สานเสื่อ และพายเรือค้าขายปาลเลกัวซ์ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของสตรีคริสตังในสยามที่สะท้อนถึงอาชีพของสตรีที่หลากหลายและภาระหน้าที่ความรับผิดชอบในครอบครัวว่า “... ส่วนพวกผู้หญิง โดยทั่วไปก็เลี้ยงหมู และเลี้ยงเป็นจำนวนมากเสียด้วย ส่วนใหญ่ทำขนมหวานชนิดต่างๆ บ้างก็เลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ บ้างก็เลี้ยงตัวไหม บ้างก็สานเสื่อ, ทอผ้าพื้นและผ้าไหม บางคนก็ลงเรือทำการค้าขายโดยวิธีเอาผลไม้, ขนม, ยาสูบ ฯลฯ ไปแลกข้าวกับปลา ...”

บันทึกของเซอร์จอห์น เบลวริง (Sir John Bowring) ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำฮ่องกงในฐานะราชทูตผู้เข้ามาเยือนสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพ.ศ. 2398 ได้กล่าวถึงสถานภาพของสตรีไทยว่าเป็นไปตามการได้รับโอกาสในการศึกษาเซอร์จอห์น เบลวริง ได้กล่าวว่า “...การศึกษาของสตรีถูกละเลยมากยิ่งขึ้นกว่าในประเทศสยาม มีสตรีเพียงไม่กี่คนที่สามารถจะอ่านหรือเขียนได้ อย่างไรก็ตาม ในการจัดแสดงละครที่อยู่ในพระราชวังนั้น สตรีผู้หนึ่งเป็นผู้บอกบทและพลิกหน้ากระดาษต้นฉบับบทละครที่กำลังแสดงอยู่ด้วยความกระตือรือร้นอย่างยิ่ง พวกเธอหลายคนได้เรียนดนตรี และบรรดามรรยาทบ้างบำเรอของพวกขุนนางก็มักจะมีส่วนในการขับร้องและการบรรเลงดนตรีเพื่อสร้างความบันเทิงให้กับบรรดาเจ้านายของพวกเธอและอคันตูกะของพวกเธอ พวกเธอบางคนได้ฝึกฝนศิลปะในการเย็บปักถักร้อยทำพวงมาลัยและทำเครื่องตกแต่งอื่นๆ ด้วยดอกไม้เพื่อประดับประดาบ้านเรือน และเตรียมขนมหวานกับอาหารอันโอชะสำหรับโต๊ะอาหาร ...”

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) มีชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาด้วยภาระหน้าที่ที่แตกต่างกัน ทั้งนักการทูต มิซซันนารี นักสำรวจ นักวิชาการ และพ่อค้า พวกเขาได้ทำการบันทึกการดำรงชีวิตของสตรีไทย ทั้งสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชน สำหรับสตรีสามัญชนนั้นอาชีพที่มีกรกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง ได้แก่ ค้าขายหรือแม่ค้า ทำไร่นา ไร่สวน เลี้ยงสัตว์ การทอผ้า และการทอเสื่อจักสาน การค้าขายมีทั้งตลาดทางบกและตลาดทางน้ำ ซึ่งเป็นสภาพที่พบเห็นได้ทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง คาร์ล บ็อค (Carl Bock) นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมัน ได้บรรยายบรรยากาศตลาดในเมืองเชียงใหม่ยามเช้าว่า “... ภาพชีวิตประจำวันที่น่าดูในเมืองก็คือตลาด ... ตามสองฟากถนนใหญ่มีผู้หญิงที่นำของจากริมฝั่งน้ำและจากตำบลใกล้เคียงมานั่งขายเรียงกันอยู่เต็ม ผู้หญิงที่นี้ค้าขายเก่งเหมือนกับผู้หญิงในเกาะบาลี ... ของที่ขายส่วนมากก็เป็นพวกอาหาร ผลไม้ ผัก ยาสูบ หมาก ปูน ปลาแห้ง ปลาเค็ม ปลาร้า ... เนื้อควายและหนังควายเป็นแผ่นๆ ... ตัวแมลงกลบ ... เห็ด ... ชีผึ้ง เทียนไข หม้อดิน โอ่ง คนโทน้ำ และมีดอกไม้ขายมากมายจนชาวปารีสคงจะอิจฉาทีเดียว ช่างหลังแถวแม่ค้าพวกนี้ก็มีร้านแมลงลอย มีพวกจีนและพม่าปนอยู่บ้าง ...” จอร์จ วินด์เซอร์ เอิร์ล (George Windsor Earl) พ่อค้าชาวอังกฤษได้กล่าวถึงเรือนแพตลาดน้ำของสตรีกรุงเทพฯ ซึ่งแสดงให้เห็นวิถีชีวิตริมน้ำของคนภาคกลางและแสดงถึงการปรับตัวโดยการใช้เรือนแพทำการค้าว่า “... ผู้คนที่อาศัยในเรือนแพกำลังเปิดบานพับที่คล้ายหน้าต่าง ซึ่งเมื่อเปิดออกแล้วเนื้อที่ของแพตรงนั้น จะกลายเป็นหน้าร้านซึ่งมีสินค้าวางขายอยู่หลายชนิด เช่น ถ้วยโอเอชามผ้าดิบมีลาย ร่มกระดาษ เนื้อหวาน หม้อ กะทะ เป็นต้น ของเหล่านี้วางขายในลักษณะที่เชิญชวนให้ผู้ผ่านไปมาอยากซื้อ

คนขายในเรือนแพทุกคนล้วนเป็นผู้หญิง ส่วนผู้ชายหากไม่นั่งบนพื้นเพื่อสูบบุหรี่ ก็กำลังเตรียมตัวจะออกเรือ...”คาร์ล บ็อค กล่าวถึงความชำนาญในการต่อรองทางการค้าของสตรีริมแม่น้ำเจ้าพระยาว่า “... เป็นตลาดลอยน้ำ มีเรือประมาณ 10 กว่า ลำพายไปมา แต่ละลำมีผู้หญิงคนหนึ่งหรือสองคน ส่วนมากสวมเสื้อทรงกระบอกสีขาวไม่คลุมหน้าแต่สวมขอบเป็นคนพาย หรือแจวส่งเสียงเจื้อยแจ้วได้ยินทั่วไป ต่อรองราคากับพวกลูกค้าและบอกขายผลไม้ ผัก พืช และสินค้าจากชนบทของตน ...” ในเรื่องของสินค้าที่นำมาขาย มีอาหาร ผลไม้ สินค้าต่างเมือง และของป่า คาร์ล บ็อคได้สำรวจของป่าที่สตรีไปหามา เล่าว่า “... ข้าพเจ้าเห็นพวกผู้หญิงเดินกลับมาจากป่า ข้าพเจ้าอยากทราบว่าเป็นกระจัดของเขาเมื่อไรบ้าง ... ส่วนใหญ่เป็น กบ เห็ด แมงดา ... หอยน้ำจืดตัวใหญ่ ... รากไม้บางชนิด ... และแมงมุมชนิดหนึ่ง...”

นอกจากอาชีพที่กล่าวมาแล้ว ยังมีอาชีพอื่นๆ คือ การทอเสื้อจกสาน คาร์ล บ็อคได้กล่าวถึงการทอเสื้อของสตรี เมืองกาญจนบุรีและอาชีพนายท่าเรือ หรือที่เอ็ดนา บรูเนอร์ บัลคลีย์ มิซซันนารีสตรีชาวอเมริกัน เรียกว่า ผู้จัดการเรือ “... เรามองเห็นผู้จัดการเรือข้ามฝาก เธอเป็นหญิงสูงอายุสาวพื้นเมือง มีฟันสีดำซึ่งเป็นผลจากการเคี้ยว บีเทิล นัท (หมาก) มาตลอดชีวิต เธอแต่งกายแบบผู้หญิงตามตลาดทั่วไป คือหมวกผ้าแถบและสวม ผ้านุ่ง (โจงกระเบน) เมื่อมีสเตอร์ชไนเดอร์วาง เทรียญทองแดงสองสามเหรียญลงบนโต๊ะ เธอก็ทำเสียงบางอย่างในลำคอ และกรีดเสียงแหลมร้องเรียกคนเรือที่อยู่ทางอีก ฟากหนึ่งของแม่น้ำ ...”

ส่วนสตรีชั้นสูงนั้นชาวตะวันตกส่วนใหญ่ได้บันทึกในทางเดียวกันถึงสตรีชั้นสูงที่มีความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย ไม่ ต้องประกอบอาชีพ ส่วนใหญ่อยู่กับการละครและงานฝีมือ ตามที่ปาลเลกัวซ์ได้กล่าวถึงสตรีชั้นสูงที่เล่นดนตรีซึ่งแสดงถึง วัฒนธรรมของชนชั้นสูงว่า “... ตะเข้ เป็นเครื่องดนตรีที่แปลกมาก เป็นกีตาร์ยาวใช้สายลวดโลหะวางอยู่กับพื้น แล้ว สุภาพสตรีของบรรดาเจ้านายใช้เล็บปลอม สวมติดทำเสียงได้ดังและไพเราะสำคัญ...” และบทบาทของสตรีก็การละคร แมกซ์เวลล์ ซอมเมอร์วิลล์ (Maxwell Sommerville) ศาสตราจารย์ทางด้านการเจียรไนอัญมณีจากมหาวิทยาลัย เพนซิลวาเนีย (University of Pennsylvania) สหรัฐอเมริกา กล่าวถึงโรงละครในกรุงเทพฯ ใช้นักแสดงเป็นสตรีเกือบ ทั้งหมด มีทั้งนางรำรุ่นสาวและนางรำรุ่นอาวุโส

การทอผ้าเป็นงานฝีมือที่สตรีชั้นสูงและสตรีสามัญชนได้รับการถ่ายทอดกันมาและถูกฝึกให้ทำ แต่มีความแตกต่างกันในรายละเอียด เนื้อผ้า ลวดลาย การประดับลงบนผ้า หากเป็นงานสตรีชั้นสูงจะมีความประณีตมากกว่า ส่วนสตรี ชาวบ้านก็ทอผ้าทั้งไว้ใช้เองและนำไปขาย แมกซ์เวลล์ กล่าวถึงการทอผ้าไว้ว่าเป็นงานหัตถกรรมสำคัญของชาวสยามซึ่งทำ กันมาแต่ดั้งเดิมตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เรื่อยมาจนถึงเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษนี้ ได้แก่ การทอโสร่ง หรือผ้านุ่งไหม ผ้าเหล่านี้เป็นงานหัตถกรรมที่ทอกันในหมู่หญิงสาวชาวบ้าน ซึ่งบางส่วนอาจถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อทอส่งให้แก่ร้านรับจํา นำ สิ่งของ โดยสตรีจะถูกฝึกให้ทำตั้งแต่วัยเด็ก แมกซ์เวลล์ได้ยืนยันถึงการทอผ้าเป็นอาชีพของสตรีไทยโดยเขาได้กล่าวถึงร้านทอ ผ้าร้านหนึ่งในกรุงเทพฯ ว่า “... ส่วนที่ร้านจำหน่ายผ้าทอมีทุกทอผ้าโบราณขนาดเล็กตั้งวางอยู่ มีหญิงสาวกำลังนั่งทำงาน ไปอย่างช้าๆ สอดกระสวยทอผ้ากลับไปกลับมาอย่างอดทน โดยแต่ละจังหวะจะต้องหยุดพักเพื่อมิให้ผ้าที่ทอเกิดมีปมหรือ รอยตำหนิขึ้น ผ้านุ่งเหล่านี้มีความยาวประมาณ 2 เมตรครึ่ง บางผืนออกแบบได้อย่างประณีตงดงาม เล่นลวดลายหลากหลาย สีสันตลอดกลางผืน แต่บางผืนก็มีความยาวเพียง 1 เมตรครึ่ง ตรงกลางผืนทอเป็นแบบเรียบๆ แต่ที่ปลายเชิงผ้าทั้ง 2 ด้าน ซึ่งกว้างประมาณ 50 เซนติเมตร ทอเป็นลวดลายสีสันทั้งสีแดง สีเหลือง สีเขียว และสีน้ำเงิน และยังมีร้านค้าอีกหลายร้าน ที่เราเห็นพวกผู้ชายกำลังนั่งแกะสลักตราไม้สำหรับประทับซึ่งมิได้ทำไว้เฉพาะสำหรับคนที่ไม่รู้หนังสือเท่านั้น ...”

ลิลเลียน จอห์นสัน เคอร์ติส (Lillian Johnson Curtis) สตรีชาวอเมริกันผู้สอนศาสนาในคณะเพรสไบทีเรียนฝ่ายเหนือ ได้เล่าความประทับใจที่ได้ไปพบเห็นการทอผ้าของเด็กหญิงชาวสยามที่หมู่บ้านริมแม่น้ำปิงใกล้เมืองระแหง (ปัจจุบัน คือจังหวัดตาก) ว่า “... เด็กหญิงชาวสยามที่น่ารักคนหนึ่งกำลังทอผ้าอยู่ที่อุ้งบ้าน เมื่อตอนสมัยเด็ก ๆ ข้าพเจ้ามักจะชอบไปดูการทอผ้าตามบ้านของคนยากจนซึ่งอยู่ใกล้ๆสวนของบิดาข้าพเจ้า แต่เครื่องทอผ้าเหล่านั้นไม่สามารถนำมาเปรียบเทียบในเรื่องความหยาบของผลงานกับเครื่องนี้ได้ เป็นความจริงที่เครื่องทอผ้าเครื่องนี้มีความสามารถพิเศษของการเป็นเครื่องทอผ้าด้วยมือ ซึ่งทำงานได้ดีทุกอย่าง ทั้งผ้าที่เด็กหญิงคนนี้ก็กำลังทออยู่ที่ดูสวยงาม เรียบและมีศิลปะในการออกแบบจริง ๆ เธอมีความเชี่ยวชาญในการพุ่งกระสวยและดึงไหมสลับบย้อนกลับด้วยวิธีถักแผ่นถัก อิริยาบถขณะที่เธอนั่งอยู่บนม้านั่งสามขาตรงนั้นเป็นภาพที่น่ารัก ซึ่งเห็นได้ชัดว่ากำลังขมกเขม่นอยู่กับงานของเธอ ...” เคอร์ติสเป็นมิชชันนารีที่ไปปฏิบัติหน้าที่ทางหัวเมืองเหนือที่เมืองลคร (ปัจจุบันคือ ลำปาง) แพร่ น่าน และเชียงราย เธอจึงได้เล่าถึงการเรียนการสอนของโรงเรียนเด็กหญิงที่คณะผู้สอนศาสนาตั้งขึ้นที่เมืองลครว่า “โรงเรียนเด็กหญิงนั้นเจริญเติบโตเช่นเดียวกับงานด้านการศึกษาทั้งหมดของคณะผู้สอนศาสนา ... นางสาวพลีสันและนางสาววิลสัน (Miss Wilson) ช่วยกันพัฒนาปัจจัยพื้นฐานทางการฝึกแรงงานเพื่อการผลิตของโรงเรียนมาโดยลำดับ จนกระทั่งบัดนี้เป็นจุดเด่นของงานสอนหนังสือที่มีความสำคัญอย่างชัดเจน เด็กผู้หญิงจะได้รับการสอนให้รู้จักการปั่น ทอ ตัด เย็บและการดูแลรักษาหอพักให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ตลอดจนได้รับการฝึกให้รู้จักความรับผิดชอบในหน้าที่ประจำซึ่งเป็นที่ยกย่องสำหรับพวกเธอ”

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอนุญาตให้มิชชันนารีจัดตั้งโรงเรียนทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง ทำให้มิชชันนารีเหล่านี้มีโอกาสพบเห็นและศึกษาวิถีชีวิตของเด็กหญิงและสตรีไทย มีการเรียนการสอนตามแบบตะวันตกทั้งในวิชาการ การบ้านการเรือน และวิชาชีพ การทอผ้าซึ่งสตรีไทยได้รับการฝึกฝนมาแต่เดิมก็ได้รับการพัฒนาในวิชาตัดเย็บเสื้อผ้าจากมิชชันนารี แม้กษัตริย์ได้อธิบายสถานภาพสตรีไทยโดยทั่วไป และกล่าวถึงโอกาสของสตรีไทยที่ได้รับการศึกษาจากชาวตะวันตกไว้อย่างน่าสนใจว่า “... สยามเป็นประเทศที่มีผู้คนยากจนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ความเกียจคร้านจึงมักจะเป็นสิ่งที่แอบแฝงอยู่ในความมั่งคั่งและความเจริญแล้วทั้งหลาย ซึ่งทั้งสองสิ่งนี้จะปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปทุกหนแห่งในประเทศสยาม รวมถึงผู้หญิงที่มีความสวยงามแบบยั่วยวนใจก็มีให้เห็นด้วยเช่นกัน โดยปกติแล้วหญิงสาวชาวสยามส่วนใหญ่จะถูกบังคับให้ทำงานหาเลี้ยงตัวเองแทบจะตั้งแต่อ่อนแอออกมา โดยเริ่มจากงานแบกหามไม่ว่าจะเป็นน้ำ ข้าวสาร ผลไม้และอ้อย ซึ่งจะถูกเทินขึ้นไว้บนศีรษะและบนบ่า บางคนอาจจะถูกใช้ให้ไปทำงานรับจ้างในตลาด ในขณะที่บรรดาหญิงสาวที่พอจะมีโชคลาภวาสนาอยู่บ้างก็อาจจะได้มีโอกาสเรียนรู้งานเย็บปักถักร้อยจากพวกมิชชันนารีชาวอเมริกัน ซึ่งแน่นอนว่าหญิงสาวเหล่านี้ย่อมจะต้องตัดเย็บเสื้อผ้าไว้สำหรับสวมใส่กันเอง และมีรสนิยมในการแต่งกายดีกว่าพี่น้องคนอื่นๆ ที่ไม่เคยผ่านการอบรมสั่งสอนมาเลย ชาวสยามก็เหมือน ๆ กับชาวตะวันออกโดยทั่วไปที่ชอบสีล้นสวยงาม และมีรสนิยมในการแต่งกายที่ดี และรู้จักตกแต่งประดับประดาเพิ่มความงามให้กับตัวเองได้อย่างประสมประสานกลมกลืน หญิงสาวบางคนอาจจะไม่ได้ใส่ใจในสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นเช่นเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย หรือแม้แต่ข้าวปลาอาหาร แต่ยอมที่จะสละเงินเพื่อซื้อเครื่องประดับเพชรพลอยจำพวกแหวน กำไลข้อมือและอัญมณีต่างๆ มากกว่าสำหรับประเทศสยามนับเป็นโชคร้ายของเด็กผู้หญิงที่มีหน้าตาธรรมดาหรือค่อนข้างจะซีริ้ว เพราะงานหนักทั้งหมดจะตกมาเป็นภาระของพวกเธอ ในขณะที่ผู้หญิงที่มีหน้าตาสะสวยกลับไม่ต้องทำอะไรเลย แต่จะวุ่นวายอยู่กับการไขว่คว้าความงามกับคนที่มิฐานะร่ำรวย ส่วนใหญ่หญิงสาวเหล่านี้มักจะไม่ได้เดินทางมาโดยลำพัง ซึ่งเราก็คงจะต้องยอมรับว่าในโลกนี้มีผู้อยู่ด้วยกันมากมายหลายประเภท พวกเธออาจจะมาพร้อมกับกลุ่มผู้ใจบุญที่ขอรวบรวมเงินไปบริจาคสำหรับบูรณะปฏิสังขรณ์

วัดวาอารามต่าง ๆ เหมือนกับผู้ชายในประเทศทางแถบตะวันออกทั่วไป ซึ่งการทำเช่นนี้เป็นที่รู้จักกันในประเทศสยามว่า การทำบุญ”

การจัดการศึกษาแบบตะวันตกให้แก่สตรีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นจุดเริ่มต้นที่วางรากฐานให้แก่เจ้านายสตรีและบุตรธิดาของขุนนาง ต่อมามิชชันนารีได้ขอพระราชทานอนุญาตตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นโรงเรียนแรกในกรุงเทพฯ คือ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง (โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัยในปัจจุบัน) ในสมัยแรกตั้งโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง มิชชันนารีก็ประสบปัญหา คือมีจำนวนนักเรียนหญิงน้อย อันเนื่องจากสังคมไทยในสมัยนั้นยังมีความนิยมตามจารีตเดิม รู้สึกลำบากใจในการจะอนุญาตให้ลูกสาวหลานสาวออกมานอกบ้าน นักเรียนหญิงโรงเรียนกุลสตรีวังหลังในยุคแรกจึงเป็นลูกของลูกจ้างชาวจีนชาวญวนของโรงเรียน ต่อมาภายใต้การบริหารโรงเรียนของมิสซิสเฮาส์ โรงเรียนกุลสตรีวังหลังได้รับความนิยมนมาก มีเจ้านายหลายพระองค์ที่ส่งพระธิดาและบุตรธิดาเรียนที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ตัวอย่างเช่นพระธิดาในตระกูลวรารวมของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ความนิยมที่มีมากขึ้น ปรากฏในบันทึกที่เอ็ดน่า บรูเนอร์ บัคเลียเขียนไว้ว่า “ในช่วงต้นศตวรรษนี้ (คริสต์ศตวรรษที่ 20) การศึกษาสำหรับเด็กผู้หญิงที่อยู่นอกเขตกรุงเทพฯ ยังเรียกได้ว่าเป็นเรื่องที่ไกลเกินฝัน ยกเว้นแต่ในพื้นที่เพียงไม่กี่แห่งที่มีโรงเรียนของมิชชันนารีตั้งอยู่เท่านั้น โรงเรียนประจำสำหรับสตรีของมิสซิส แฮเรียต เฮาส์ หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า โรงเรียนวังหลัง (ซึ่งนี้แปลว่า ‘อยู่ข้างหลังวัง’ เป็นโรงเรียนที่มีรายชื่อคนที่มารอเข้าเรียนยาวเป็นหางว่าวและไม่เคยมีเตียงว่างเลยสักเตียงเดียว ... ที่นี่เป็นโรงเรียนหญิงแห่งเดียวในสยามที่จัดหลักสูตรการเรียนการสอนตามมาตรฐานที่รัฐบาลกำหนดใช้สำหรับโรงเรียนชาย”ในพ.ศ.2446 สมัยการบริหารโรงเรียนของมิสเอ็ดน่า เอส โคล(Edna S. Cole) ที่ดำรงตำแหน่งครูใหญ่ ได้แสดงให้เห็นถึงมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง โดยบัคเลียได้กล่าวถึงนักเรียนโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง 4 คน ที่ได้รับอนุญาตเข้าสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงทัดเทียมกับนักเรียนชาย ซึ่งนักเรียนหญิงจากโรงเรียนกุลสตรีวังหลังจำนวน 4 คนนี้ต้องสอบแข่งขันกับนักเรียนชายประมาณ 200 คน บัคเลียได้บันทึกถึงความสำเร็จในมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียนกุลสตรีวังหลังไว้ว่า “ปีนั้นนับเป็นปีทองของมิสโคลทีเดียว เนื่องจากรัฐบาลเพิ่งจะให้การยอมรับหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนของเธอแห่งนี้ ว่ามีมาตรฐานสูง นักเรียนหญิงชั้นมัธยมปลายสี่คนได้รับอนุญาตให้เข้าร่วมสอบในข้อสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวงเท่าเทียมกับนักเรียนชายจากโรงเรียนรัฐบาลอื่นๆได้ เด็กหนุ่มจำนวนหนึ่งที่สอบได้คะแนนสูงสุดได้รับทุนไปศึกษาต่อในระดับสูงยังประเทศในยุโรป ส่วนนักเรียนหญิงเหล่านี้สามารถสอบผ่านได้หมดทั้งสิ้น” (นักเรียนสี่คนนี้ คือ น.ส.แซม วิมุกตะนันท์ น.ส.ตาด ประทีปเสนา หม่อมลินจี จักรพันธุ์ ณ อยุธยา และ น.ส.ทองสุก พิศาลบุตร ซึ่งน.ส.ตาด ประทีปเสนาได้รับรางวัลเกียรติคุณด้วย)

การเรียนการสอนของโรงเรียนสตรีตามหลักสูตรแบบตะวันตก ได้แก่ การอ่านเขียนทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ เลข ภูมิศาสตร์ การเรียงความ วาดเขียน พลศึกษา และวิชาที่สตรีไทยถูกฝึกฝนมาโดยตลอด คือ วิชาแม่บ้าน แม่เรือน การเย็บปักถักร้อยได้รับการพัฒนาเป็นวิชาตัดเย็บเสื้อผ้า ภายหลังโรงเรียนสตรีที่จัดตั้งโดยมิชชันนารีได้กำเนิดขึ้นอีกหลายแห่งทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง เช่น โรงเรียนช่างตากรู้สคอนแวนท์ โรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ โรงเรียนพระราชยา (โรงเรียนดาราวิทยาลัย) นอกจากโรงเรียนสตรีที่จัดตั้งโดยมิชชันนารีแล้ว ยังได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสตรีของรัฐ ภายใต้พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชินีของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้แก่ โรงเรียนสุนันทาลัย โรงเรียนเสาวภา โรงเรียนราชินี โรงเรียนสีซัง และโรงเรียนที่กระทรวงธรรมการให้การสนับสนุนช่วยเหลือ ได้แก่ โรงเรียนสตรีวิทยา โรงเรียนศึกษานารี ตามหัวเมืองได้มีการก่อตั้งโรงเรียนสตรีมากขึ้นในรัช

สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น โรงเรียนสตรีภูเก็ต โรงเรียนสตรีพิษณุโลก โรงเรียนดัดดรุณี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ทรงสนับสนุนให้เห็นถึงความสำคัญของการศึกษาของสตรี ทรงกล่าวว่า “...สตรีเป็นผู้หมั่นฝึกฝนกุลบุตร กุลธิดามาแต่กำเนิด เป็นผู้ให้การศึกษา และอบรมฝ่ายบ้านถ้ำสตรีได้มีการศึกษาแล้ว ย่อมเป็นกำลังช่วยในการศึกษาฝ่ายโรงเรียนได้มาก...” และการออกพระราชบัญญัติประถมศึกษาให้เด็กชายและเด็กหญิงอายุ 8 ปีขึ้นไปได้เข้าเรียนในระดับประถมศึกษา ภายหลังจากที่กระทรวงธรรมการได้กำหนดแผนการศึกษาแห่งชาติ จึงทำให้เกิดความตื่นตัวในการจัดตั้งโรงเรียนสตรีทั้งในกรุงเทพฯ และภูมิภาค เช่น โรงเรียนเบญจมราชาลัย โรงเรียนสตรีวัดหัวลำโพง โรงเรียนสายปัญญา โรงเรียนสตรีวัดระฆัง อีกทั้งสมเด็จพระพันปีหลวงได้พระราชทานทุนในการจัดตั้งโรงเรียนในส่วนภูมิภาค เช่น โรงเรียนราชินีบูรณะ จังหวัดนครปฐม โรงเรียนจอมสุรางค์อุปถัมภ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การเกิดโอกาสทางการศึกษาของสตรีในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดการขยายตัวของจำนวนโรงเรียนสตรีและจำนวนนักเรียนหญิงอย่างต่อเนื่อง การขยายตัวของโรงเรียนสตรีทำให้เกิดปัญหาอย่างหนึ่งตามมา คือการขาดแคลนครูที่เป็นผู้หญิง นับแต่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังก่อตั้ง มีนโยบายจ้างครูสตรีสอนนักเรียนหญิง แต่ก็ไม่สามารถสอนได้ทุกวิชา จึงมีการขอยืมครูชายจากโรงเรียนอื่นมา เช่น ครูสอนศิลปะจากโรงเรียนเพาะช่าง และครูสอนวิชาพลศึกษา ซึ่งเป็นที่วิพากษ์วิจารณ์ถึงความไม่เหมาะสมในสังคมสมัยนั้น เมื่อโรงเรียนสตรีได้ขยายตัวไปทั่วทุกภูมิภาค ยิ่งทำให้เกิดปัญหาการขาดแคลนครูผู้หญิง ในระยะแรกโรงเรียนต่าง ๆ จึงแก้ปัญหาด้วยการสนับสนุนนักเรียนรุ่นแรกๆ ที่มีผลการเล่าเรียนดี บัณฑิตได้กล่าวถึง นักเรียนโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ที่ไปสอบแข่งขันทุนเล่าเรียนหลวงกับนักเรียนชาย ว่าสามในสี่คนนั้นได้กลับมาเป็นครูสอนที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง การว่าจ้างครูผู้หญิงในโรงเรียนสตรีนับเป็นความจำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากแนวความคิดในขนบธรรมเนียมประเพณีของผู้คนในสังคม เนื้อหาในรายวิชาที่ทำการสอนตามโรงเรียนสตรี ยังคงมีวิชาหลักของสตรี ได้แก่ วิชาแม่บ้านแม่เรือน วิชาตัดเย็บเสื้อผ้า วิชามารยาทและการเข้าสมาคม วิชาमतเวทวิทยา (การเตรียมตัวเป็นแม่) ซึ่งวิชาเหล่านี้จะมีแต่ผู้หญิงที่สามารถทำการสอนได้ อีกทั้งในบางรายวิชา เช่น สุขศึกษา พลศึกษา หากเป็นครูผู้ชายสอน ก็ทำให้นักเรียนหญิงเกิดความตะขิดตะขวงใจ รู้สึกกระดากอายที่จะถาม หรือบางครั้งก็เกิดความไม่เหมาะสมในการปฏิบัติตน จึงกล่าวได้ว่าเมื่อสตรีจำนวนหนึ่งได้รับการศึกษา เมื่อสำเร็จการศึกษาจำนวนเพิ่มขึ้น สังคมไทยได้เกิดสตรีชั้นกลางหรือกลุ่มปัญญาชน อาชีพแรกที่สตรีเหล่านี้ได้เข้าประกอบอาชีพ คือ อาชีพครู ซึ่งเป็นที่ต้องการและจำเป็นอย่างยิ่งในสังคมสมัยนั้น ไม่เพียงแต่ครูผู้สอนในรายวิชาและรับผิดชอบดูแลนักเรียน ผู้บริหารโรงเรียนหรือครูใหญ่ทั้งในโรงเรียนมิชชันนารีและโรงเรียนของรัฐก็เริ่มมีครูใหญ่ชาวไทย เช่น หม่อมเจ้าหญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล ท่านเริ่มเข้ารับการศึกษาจากโรงเรียนสุนันทาลัย ได้เข้าไปเป็นครูพิเศษในพระบรมมหาราชวัง และได้รับความไว้วางพระทัยจากสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ให้ดำรงตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนราชินี หม่อมเจ้าหญิงจันทร์ภา เทวกุล ครูใหญ่โรงเรียนเบญจมราชาลัย ครูทิม กาญจนโอวาท ครูใหญ่โรงเรียนศึกษานารีและโรงเรียนสตรีวิทยา การสนับสนุนให้สตรีชั้นกลางก้าวเข้าสู่อาชีพครู คือการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิง ได้แก่ โครงการฝึกหัดครูผู้หญิงที่โรงเรียนสุนันทาลัย การฝึกหัดครูผู้หญิงในโรงเรียนสตรีวิทยา และโรงเรียนฝึกหัดครูผู้หญิงเบญจมราชาลัย ต่อมาการส่งเสริมอาชีพครูได้รับการส่งเสริมด้วยการจัดตั้งวิทยาลัยฝึกหัดครูอีกหลายวิทยาลัย

นอกจากการพัฒนาการศึกษาแล้วสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถยังเป็นผู้มีบทบาทในการส่งเสริมการพัฒนาทางการแพทย์และสาธารณสุขทรงเป็นผู้ริเริ่มการยกเลิกการบรรทมเพลิง (อยู่ไฟ) มัลคอล์ม สมิธ (Malcolm Smith) แพทย์ชาวอังกฤษผู้ปฏิบัติหน้าที่ถวายการดูแลพระพลานามัยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ทำการยกย่องว่าสตรีในราชสำนักที่เปลี่ยนแปลงเรื่องการอยู่ไฟได้สำเร็จ คือสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โดยกล่าวว่า "...เมื่อถึงคราวที่พระองค์ทรงมีพระประสูติกาลพระราชโอรสและพระราชธิดา พระองค์ได้ทรงประพฤติตนเป็นแบบอย่างด้วยการล้มเลิกขั้นตอนที่เป็นที่ยอมรับนับถือกันมาแต่ในอดีตซึ่งส่งผลให้ข้าราชการสำนักคนอื่น ๆ เริ่มปฏิบัติตามอย่าง ..." ทรงสนับสนุนการแพทย์แบบตะวันตกหรือการแพทย์สมัยใหม่ ทรงเห็นว่าวิชาแพทย์และการผดุงครรภ์มีความสำคัญและจำเป็น ในพ.ศ. 2426 จึงทรงมีพระราชดำริสนับสนุนด้วยการส่งสตรีไปศึกษาและฝึกฝนวิชาผดุงครรภ์ที่ประเทศอังกฤษ ในพ.ศ. 2439 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงจัดตั้งโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ขึ้นในโรงพยาบาลศิริราช ทำให้สตรีที่ได้รับโอกาสในกลุ่มนี้ได้เข้าประกอบอาชีพพยาบาล ซึ่งในสมัยนั้นวิชาชีพสำหรับสตรีที่จะเลือกเรียนมีไม่มากนัก ถ้าจะเรียนเพื่อไปประกอบวิชาชีพก็มีเพียงวิชาชีพครูและพยาบาลเท่านั้น การเข้าเรียนในโรงเรียนพยาบาลยังไม่มีกฎเกณฑ์มากนัก เพียงแค่อ่านออกเขียนได้ก็สามารถเข้าเรียนพยาบาลได้ นอกจากนั้นทางการยังสนับสนุนให้คนเรียนวิชาพยาบาลโดยให้เงินเดือนระหว่างเรียนเดือนละ 15 บาท ต่อมาเมื่อมีการส่งนักเรียนทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาวิชาแพทย์ที่ต่างประเทศ ยิ่งทำให้ความต้องการพยาบาลซึ่งเป็นอาชีพของสตรีมีมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากพระราชประวัติของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ในพ.ศ. 2456 ทรงลาออกจากโรงเรียนสตรีวิทยาและเข้าเป็นนักเรียนพยาบาลในโรงเรียนแพทย์ผดุงครรภ์ฯ ดังนั้นอาชีพพยาบาลจึงเป็นอาชีพที่ได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่อง และเป็นความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในกลุ่มสตรีที่ได้รับการศึกษาเช่นเดียวกับอาชีพครูสำหรับสังคมไทยซึ่งกำลังเร่งพัฒนาประเทศให้ทันสมัย

สำหรับสตรีชั้นกลาง ชนชั้นที่เติบโตขึ้นมาจากสองปัจจัย คือการศึกษาและฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นชนชั้นที่เกิดขึ้นในสมัยปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ด้านการศึกษาดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าส่วนใหญ่ประกอบอาชีพครูตามความต้องการทางการขยายตัวทางการศึกษา ส่วนทางด้านเศรษฐกิจสตรีชั้นกลางโดยเฉพาะผู้มีเชื้อสายจีน ได้ขยายโอกาสของตนเองตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีการสร้างตึกอาคารตามย่านถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานตึกแถวเหล่านั้นเป็นมรดกให้แก่พระราชโอรสและพระราชธิดา เป็นมรดกตกทอดในหมู่เจ้านาย พระราชโอรสและพระราชธิดาได้นำตึกแถวเหล่านี้มาสร้างผลประโยชน์ด้วยการปล่อยเช่า แต่ต้องหาผู้มาดูแลเก็บค่าเช่าให้ บางครั้งการเก็บค่าเช่าที่ผู้เช่ามีเงินจ่ายบ้าง ไม่มีจ่ายบ้าง หรือจ่ายไม่ตรงตามกำหนด ได้สร้างปัญหาให้แก่เจ้านาย นายแม่ในตระกูลคนจีนบางคนจึงเกิดอาชีพใหม่ คือการนำเงินก้อนไปเช่าตึกของเจ้านายมาปล่อยเช่าระยะสั้นให้แก่พวกพ่อค้าชาวจีน ตัวอย่างเช่น อำแดงอยู่ภรรยาของหลวงอภิวานิช (จาด) แห่งไชวเฮงไถ่ ตระกูลเศรษฐีที่ร่ำรวยมากในย่านตลาดน้อย อำแดงอยู่มีเชื้อสายจีนจากบิดาซึ่งใช้แซ่ก้วย เมื่อแต่งงานมาเป็นนายแม่แห่งตระกูลไชว มีความคิดที่จะทำให้ทรัพย์สินมรดกของนางงอกเงยขึ้นมา อำแดงอยู่จึงได้ประกอบธุรกิจด้วยการเช่าตึกมาปล่อยเช่า จนพัฒนามาเป็นอาชีพของอำแดงอยู่ คือ การปล่อยเช่าอาคาร ต่อมาได้พัฒนามาเป็นการปล่อยเช่าที่ดิน ปล่อยเงินกู้ รับจ่านำตึกและข้าวของเครื่องใช้ที่มีมูลค่า

การประกอบอาชีพธุรกิจของตนเองเช่นนี้ไม่ได้มีเพียงสตรีชั้นกลางในกลุ่มเชื้อสายจีนเท่านั้น สตรีชั้นสูงบางท่านก็สามารถทำให้ทรัพย์สินเดิมที่มีอยู่เพิ่มพูนอย่างมั่งคั่ง ตัวอย่างเช่น เจ้าอุบลวรรณาแห่งเมืองเชียงใหม่ เจ้าอุบลวรรณาเป็น

พระธิดาในเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เป็นพระชนิษฐาของเจ้าทิพเกษร มหาเทวีของเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าเมืองเชียงใหม่ และเป็นน้ำของเจ้าदारารัศมี ซึ่งสตรีสูงศักดิ์เหล่านี้ได้รับเงินค่าตอบแทนเป็นรายได้หลักความเฉลียวฉลาดและวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ประกอบกับมีความชำนาญในภาษาอังกฤษและคุ้นเคยในการเข้าสมาคมกับพ่อค้าชาวต่างชาติเป็นอย่างดี จึงทำให้เจ้าอุบลวรรณามีธุรกิจของตนเองอีกหลายประเภท ทั้งโรงงานทอผ้าซึ่งพัฒนามาจากทักษะหัตถกรรมการทอผ้าที่สตรีไทยมีความชำนาญมาแต่เดิม ธุรกิจค้าไม้ โรงงานไม้แกะสลัก โรงผลิตเครื่องเงิน การค้าทางไกลกับพ่อค้าวัวต่างการยื่นความจำนงขอรับสัมปทานรางรถไฟ และธุรกิจโรงต้มเหล้า จนเจ้าอุบลวรรณามีได้รับการยกย่องว่าเป็นนักธุรกิจหญิงแห่งล้านนา

สรุปและอภิปรายผล

ถึงแม้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มมีการศึกษาแบบตะวันตกและมีการก่อตั้งโรงเรียนสตรี แต่สตรีไทยที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาและโอกาสในการประกอบอาชีพยังคงเป็นกลุ่มชนชั้นสูงหรือกลุ่มชนชั้นกลาง คือบุตรของขุนนางข้าราชการ พ่อค้าที่มีฐานะดีในการจะส่งบุตรเข้าเรียนตามหลักสูตรแบบตะวันตกได้ ในกลุ่มสตรีไทยที่ได้รับโอกาสทางการศึกษาเช่นนี้ จึงเกิดอาชีพใหม่สำหรับสตรีไทย คือ อาชีพครู และอาชีพพยาบาล แต่สำหรับสตรีสามัญชนทั้งในกรุงเทพฯ และภูมิภาค สตรีกลุ่มนี้ยังคงเป็นแรงงานในการผลิต กล่าวคือในการเกษตรกรรม ทั้งการเพาะปลูกข้าว การทำไร่สวน การประมง การปศุสัตว์ การทอผ้าที่ภายหลังจะได้เติบโตเป็นอุตสาหกรรม การจักสาน การแสดง การละคร การรับจ้างใช้แรงงาน เช่น กู้แบกหาม รับจ้างทำสวนทำนาให้กับผู้อื่น และอาชีพค้าขาย ซึ่งแม้ค่าตามหัวเมืองจะมีความคล่องตัวและชำนาญทางการค้าแตกต่างกัน โดยเฉพาะสตรีหัวเมืองเหนือซึ่งมีผู้บันทึกตรงกันหลายคนว่าเป็นผู้กุมเศรษฐกิจของครอบครัวและมีบทบาททั้งในบ้านและตลาด อย่างไรก็ตามภาพรวมชาวตะวันตกยังคงมองเห็นสตรีสามัญชนทำงานหนักกว่าชายชาวสยามแต่เมื่อเทียบกับหลายประเทศในเอเชียแล้วสตรีสามัญชนชาวสยามยังคงมีสถานภาพที่ดีกว่า ส่วนสตรีชั้นสูงส่วนใหญ่ยังคงใช้ชีวิตอย่างสุขสบาย ไม่ต้องประกอบอาชีพ ยุ่งอยู่กับภาระคร มีการฝึกหัดงานฝีมือที่มีฝีมือขั้นสูงกว่าสตรีสามัญชน เกิดกลุ่มสตรีชั้นกลางซึ่งมีผลมาจากโอกาสทางการศึกษาและเศรษฐกิจ สตรีชั้นกลางบางกลุ่มและสตรีชั้นสูงที่มีความคล่องตัวในการติดต่อและเข้าสมาคมกับกลุ่มพ่อค้า และมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล จึงมีโอกาสประกอบอาชีพธุรกิจเป็นของตนเองหรือเป็นผู้ประกอบการ ซึ่งนับเป็นความก้าวหน้าในการประกอบอาชีพของสตรีไทย

ข้อเสนอแนะ

หากสนใจศึกษาเพิ่มเติมสามารถค้นคว้าข้อมูลตามเอกสารอ้างอิง หรือสอบถามมาที่ piyanardu@swu.ac.th

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้ได้จากการเก็บข้อมูลของโครงการวิจัยเรื่อง *สิทธิและสถานภาพสตรีไทย พ.ศ.2325 – 2453* และระหว่างการทำวิจัยในโครงการวิจัย เรื่อง *การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสตรี ในพ.ศ.2411 – 2475*. โดยได้รับทุนจากงบประมาณรายได้ของคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

เอกสารอ้างอิง

- เคอร์ติส, ลิลเลียน จอห์นสัน. (2543). **ชาวลาวทางตอนเหนือของประเทศสยาม ตอนที่ 1**. แปลโดย ชรัตน์ สิงห์เดชากุล. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- _____. (2546). **ชาวลาวทางตอนเหนือของประเทศสยาม ตอนที่ 2**. แปลโดย ชรัตน์ สิงห์เดชากุล. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ชีวิตและงานของสุนทรภู่ (ประวัติ พร้อมนิราศและสุภาพิต). (2518). พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : เสริมวิทย์บรรณาการ.
- ชอมเมอร์วิลล์, แม็กซ์เวล. (2544). **สยามริมฝั่งเจ้าพระยา**. แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- บัลค์ลีย์, เอ็ดน่า บรูเนอร์; และ สแตนตัน, แมรี บัลค์ลีย์. (2550). **สยามคือบ้านของเรา**. แปลโดย คณะบุคคลวัฒนา รุ่ง 100. กรุงเทพฯ : บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด.
- เบาวิริง, จอห์น, เซอร์. (2547). **ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม 1-2**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโดยต้าประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ .
- บ็อค, คาร์ล. (2550). **ห้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง**. แปลโดย เสฐียร พันธรั้ง; และ อัมพร ทีชะระ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ปาลเลกัวซ์, มงเซญอร์. (2552). **เล่าเรื่องกรุงสยาม**. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 4. นนทบุรี : ศรีปัญญา.
- ปิยะนาถ อังควาณิกุล. (2555). **ภาพลักษณ์สตรีไทยจากเอกสารชาวตะวันตกสมัยรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2394 – 2453)**. ใน *บทความวิชาการประชุมวิชาการระดับชาติ*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- _____. (2556). **อิทธิพลตะวันตกที่มีต่อการปรับเปลี่ยนของสตรีในราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6**. ใน *วารสารประวัติศาสตร์* 2556.2556 : 68 – 80. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- เปรมสิริ ชวนไชยสิทธิ์. (2539). **ผู้หญิงกับอาชีพครูในสังคมไทย พ.ศ.2456 – 2479**. ปรินญาณินพนธ์ อ.ม. สาขาประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายสำเนา.
- พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. (2546). **นายแม่ เรื่องดีๆ ของนารีสยาม**. กรุงเทพฯ : นานามีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- ลำพรณ น่วมบุญลือ. (2519). **สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยรัตนโกสินทร์**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายสำเนา.
- วงเดือน นาราัจจ์, ชมพูนุท นาครักษ์ และสุวรรณา สัจจวีรวรรณ. (2554). **รัตนสังวาลย์** ใน โครงการพัฒนานวัตกรรม และแหล่งเรียนรู้เฉลิมพระเกียรติฯ โรงเรียนสตรีวิทยา. กรุงเทพฯ : โรงเรียนสตรีวิทยา.
- สมิธ, มัลคอล์ม. (2537). **ราชสำนักสยามในทศวรรษของหมอสมิธ**. แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- เอิร์ล, จอร์จ วินด์เซอร์. (2539). **เรื่องการเดินทางไปสู่สยาม-กรุงเทพ**. ใน *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1*. แปลโดย สารภี สิริสิงห. หน้า 109-133. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.